

РЕЦЕНЗІЇ

Солдатенко В.Ф.

Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К., Світогляд, 2007. – 621 с. + іл. 16 с.

Нова книга одного з відомих дослідників Української революції 1917–1921 рр. В.Ф.Солдатенка присвячена двом видатним особистостям цієї бурхливої доби, чий життєвий шлях і справи були тісно пов'язані, а нерідко й переплітались у боротьбі за відродження нації, за краще майбуття народу. Ідеться не просто про діяльність непересічних постатей, а про активних і енергійних керівників, які поряд з іншими лідерами справляли неабиякий, часом визначальний, вплив на визвольні процеси в Україні.

Обраний автором жанр визначив, так би мовити, структуру, подачу матеріалу в книзі. Сюди прямо можна віднести застосування методологічної вимоги патріарха історичної науки М.Грушевського, який писав: «Ми не іконописці, а історики. Ставимо не іконостас, а галерею типових представників нашого громадського руху, в плоті і крові, в сильних і слабих формах їх діяльності». Такий підхід обумовлює необхідність показувати історичні події, роль і вчинки тих чи інших їх учасників такими, якими вони були в конкретно-історичних умовах. Зробити це можна перш за все на основі висвітлення і узагальнення того фактологічного матеріалу, який розкриває зміст відповідного процесу.

Достоїнством рецензованої праці є, перш за все, використання значних за обсягом, важливих за значенням документальних історіографічних джерел. У монографії – понад 1800(!) посилань на використані автором документи і публікації. Багатюща джерельна основа дала можливість не тільки детально висвітлити життєвий шлях і діяльність згаданих постатей, але й широко показати історичні явища і події того надскладного часу, розкрити їх зміст, перебіг відповідного історичного процесу, у тому числі погано знані чи ще зовсім невідомі факти, більш повно і об'єктивно характеризувати перемоги і поразки на тернистому шляху визволення народу від національного і соціального гноблення. Прочитавши книгу, читач зможе пізнати чимало нового або раніше невідомого, глибше зрозуміти причини і хід подій, витоки ряду тенденцій через діяльність двох активних їх учасників.

У книзі досить наочно розкрито хід підготовки і прийняття чотирьох універсалів Української Центральної Ради, інших державотворчих, нормативно-правових актів, відтворено багато подій політичного життя тієї пори, силових протистоянь, перебіг і сутність складних, суперечливих, героїчних і трагічних явищ революційної доби. Зокрема, йдеться і про взаємостосунки (союзницькі чи просто мирні або, навпаки, із застосуванням зброї) як різних соціально-політичних сил в Україні, так і з іноземними державами, і про єврейські погроми, і про причини успіхів і невдач державотворення тощо. Привертають увагу і цікаві деталі. Так, розглядаючи обставини, які обумовлювали слабкість і поразки армії УНР, автор поряд із чинниками соціально-політичними і управлінськими справедливо звертає увагу на свідчення сучасників про те, що «вона (армія – В.Ш.) була дуже часто голодна і завше в своїй більшості обірвана та боса» (С.342), що світло на витоки епідемії тифу, який буквально викошував ряди українських вояків, може пролити «експертиза взятих тоді зразків тифозної сироватки, які знаходяться в архіві Бактеріологічного інституту в Парижі» (С.424). Такий підхід виглядає правомірним і у зв'язку з тим, що навіть закуплені на українські гроші у Франції й Італії медикаменти сусідні держави не хотіли пропустити в Україну (С.421).

Показником високого наукового рівня даного дослідження є і висвітлення в ній різних поглядів на те, що сталося в Україні впродовж 1917–1921 рр. та інших років, у т. ч. і на діяльність В.Винниченка та С.Петлюри. Не вдаючись тут до аналізу форми і змісту тлумачення ряду інших, відмінних підходів, відзначимо, що детальний їх розгляд у книзі значно збагатив монографію, дав можливість автору переконливіше аргументувати власні узагальнення і висновки. Заслугує на відзначення й послідовно застосований загальний підхід, в якому органічно поєднуються наукові принципи й моральні засади, повага до здобутків інших дослідників.

Хоча в монографії В.Винниченку й С.Петлюрі присвячено окремі розповіді, однак зовсім не випадково вони об'єднані у спільні розділи. Бо йдеться про людей практично однакового віку, які присвятили основну частину свого життя боротьбі за кращу долю свого народу, разом творили відповідні громадсько-політичні і державницькі структури

і співпрацювали в них (РУП, УСДРП, Українська Центральна Рада, Генеральний Секретаріат, Директорія тощо), нерідко займали в них як рівновеликі, так і різні посади, сповідували при цьому як однакові, так і відмінні погляди, допомагали один одному і обмінювалися критичними, часом досить гострими закидами. Об'єднували їх і конкретно-історичні обставини, які значною мірою обумовлювали подібність етапів життєвого шляху кожного – вони відображені в назвах розділів – «Початки політичних кар'єр», «Революційний злет», «Випробування поразками», «Зоряні години», «Від суперництва до протиборства», «На різних фронтах», «На різних полюсах політики», «Емігрантські повевіряння».

Як відомо, двох однакових людей не буває. Проте, В.Винниченка і С.Петлюру поєднують, як свідчать матеріали книги, і ряд схожих особистісних рис: відданість справі визволення свого народу, відкритість і порядність у стосунках з колегами, навіть при розбіжності позицій і протиборстві, скромність, а іноді майже злиденність у приватному житті, безкорисливість. Ні один, ні другий не прагнули до багатства, до матеріальних вигод, і, зрештою, не мали їх. Обходилися, як правило, тим, нерідко просто мізерним достатком, який давала власна літературна (В.Винниченко) і публіцистична (С.Петлюра) праця, або встановлювана відповідними органами плата за виконання державних чи громадських обов'язків. Учасі в революційних подіях вони віддали свої кращі роки і сили. Піклування про власне збагачення їм просто не спадало на думку, щось подібне вважали негідною справою. Як правило, ігнорується, наприклад, що та ж УЦР під їх керівництвом зуміла попри всі свої прорахунки здійснити стільки корисного для народу, скільки ніхто не зробив для нього протягом такого короткого відрізка часу за всю історію.

Однією з провідних ліній рецензованої книги є сутнісне порівняння життєвих шляхів В.Винниченка і С.Петлюри, оцінка внеску кожного з них у визвольні змагання українства. Такий підхід має, звичайно, умовний характер: ідеться про діячів, які зробили різний не стільки за обсягом, скільки за характером внесок у загальну справу. Але сама постановка питання викликає закономірний інтерес.

Зі сторінок книги постає яскрава постать Володимира Винниченка – одного з визначних інтелектуалів українства, класика літератури, популярного драматурга, талановитого художника, глибокого і своєрідного науковця. Тільки б такого його творчого дару вистачило для вдячної пам'яті народу. Але розгляд багатющого художнього і наукового спадку цієї надзвичайно обдарованої креативної природи має поєднуватися, що і зроблено в рецензованому виданні, із висвітленням її плідної і яскравої громадсько-політичної діяльності. Активний діяч українського революційного руху, його різних політичних сил, заступник (обраний Національним конгресом у квітні 1917 р.) Голови Української Центральної Ради, керівник першого національного уряду – Генерального Секретаріату, автор і співавтор знаменитих Універсалів УЦР, Конституції УНР, Голова Директорії, один із тих, хто формував і здійснював політику відродженої держави, він активно боровся за здійснення віковичних прагнень українства, справляв величезний вплив на перебіг тогочасних подій. Поряд із досягненнями одного із провідників Української революції у книзі показані суперечності і прорахунки його нелегкого життєвого шляху, пошуки ним оптимального поєднання національних і соціальних чинників визвольних змагань. Саме в такому сполученні бачив В.Винниченко запоруку успіху революційної боротьби. Потрапляючи в різні, нерідко непередбачувані, а часом у карколомні ситуації, В.Винниченко скрізь і завжди, нехтуючи особистою небезпекою, піклувався про інтереси народу, намагався вирішувати відповідно до свого бачення нагальні проблеми українства.

Фактологічний матеріал книги дає читачу, при переважанні досить стриманих, а іноді і негативних авторських оцінок, у цілому позитивну уяву про значний внесок Симона Петлюри у справу визволення свого народу. Включившись із молодих літ у боротьбу за незалежну і вільну Україну, у т. ч. і під час великих селянських бунтів 1902 р., не дивлячись на особисті повевіряння і переслідування царських властей, він де міг, як міг і розумів виступав на захист свого народу, його прав (С.68–78). Не обминула його й типова для того часу ілюзорна віра в можливість використати для народної справи допомогу держав, у склад яких входили тоді українські землі. Як прихильника в першу чергу національних чинників визволення С.Петлюру (а не когось іншого) після Лютневої революції солдати-українці обирають головою Українського військово-революційного комітету Західного фронту, де він перебував на службі спочатку санітаром, а потім –

функціонером «Союза земств и городов» (С.81). Зазначимо принагідно, що земські зв'язки і в майбутньому використовував С.Петлюра в інтересах революційної боротьби. У травні 1917 р. на першому Всеукраїнському військовому з'їзді у Києві, куди він прибув як делегат від Західного фронту, його обирають головою Українського Військового Генерального Комітету. А в червні призначають Генеральним секретарем військових справ. Такий перебіг його життєвого шляху пов'язаний, звичайно, із його попередньою активною революційною діяльністю, про яку добре знав давній соратник В.Винниченко. Як керівник Генерального секретаріату останній сприяв такому призначенню, зокрема, і з огляду на певні зв'язки С.Петлюри з військовими. Хоча особисті дружні відносини героїв книги, їх революційна співпраця аж ніяк не виключали розбіжностей позицій по ряду питань і взаємної критики. У книзі про це йдеться в багатьох місцях. С.Петлюри випала нелегка ноша активної участі у створенні українських збройних сил, безпосереднього керівництва їх бойовими діями, важкого пошуку різних можливостей протистояти, іноді майже в безвихідних ситуаціях, агресивним підступам тих сил, які не могли змиритися з існуванням української національної державності. Організатор і командир Гайдамацького Коша Слобідської України, член, а з лютого 1919 р. (після від'їзду В.Винниченка за кордон) – Голова Директорії, одночасно – Головний Отаман української армії в найважчий для Української революції період він весь час у вирі боїв. Посада і бойова обстановка вимагали від нього специфічних дій, у тому числі і з огляду на одноосібний характер воєнного командування, притаманного військовим керівникам піклування про виховання у підлеглих патріотизму, відданості армії, дисциплінованості, фронтової виучки, готовності до силового фізичного протистояння з супротивником, до самопожертви. Саме цьому мали служити (як скрізь у світі) і паради та урочисті огляди військ, відповідне матеріально-технічне забезпечення, створення одностроїв і т. д. і т. п., за «захоплення» якими С.Петлюру не раз аж надто емоційно критикували і без чого не буває армії. Але він мужньо і послідовно ніс «свій хрест», до останнього дня намагався служити Україні.

Із змісту рецензованої книги випливає ряд питань, які, на нашу думку, потребують подальшого обговорення і розгляду. Йдеться, наприклад, про причини війни між УНР і радянською Росією в кінці 1917 – на початку 1918 рр. При цьому доцільно, як нам здається, взяти до уваги, що не керівники першої напрямляли ультиматум Раднаркомом з погрозою розпочати війну, а навпаки. Не війська УНР спрямувались у російські землі, а війська Радянської Росії пішли в Україну, до речі всупереч пересторогам ряду українських більшовиків (того ж Артема). Критикуючи (небезпідставно) у книзі дії українських державних та військових провідників за воєнні поразки не можна не зважати і на те, що воєнна ситуація була не на користь УНР. Вона не прагнула до війни, не мала розбудованої армії, відповідної інфраструктури, стрункої системи командування, розробленої стратегії і тактики оборони краю. І головна причина такого стану полягала не в розбіжності поглядів або особистих якостях чи помилках тогочасного українського керівництва, хоча вони дійсно мали місце. Історія не відвела тоді для розбудови армії необхідного часу, умов і матеріальних засобів. Адже створене в червні 1917 р. Генеральне секретарство військових справ було невдовзі скасоване на вимогу Тимчасового уряду. Українізовані військові частини, воєнізовані громадські структури були таким чином позбавлені національного керівництва, не становили єдиного цілого, залишалися у складі і підпорядкуванні командування російської армії. Відновлене тільки на початку листопада Генеральне секретарство військових справ намагалося надолужити втрачене. Але часу та й відповідних можливостей для цього вже не було. І, як слушно зазначав В.Винниченко, «не в особах була річ. Коли б ожив Олександр Македонський чи Наполеон і захотів помощи Центральній Раді та Генеральному секретаріатові, то й то не помогло би». Поряд із браком досвіду, прорахунками в соціальній сфері на захисті здобутої волі катастрофічно позначалася нестача часу. Проблеми оборони краю довелося вирішувати на швидкуруч, у ході воєнних дій, що вже були нав'язані супротивниками.

Не спрацьовує і просте порівняння чисельності сторін, що перебували в протистоянні, бо в такому випадку поза увагою залишається якісний склад, виучка і роди військ (артилерія, наприклад, здатна із значної відстані на третину винищувати лави ворога навіть за відсутності безпосереднього бойового контакту інших підрозділів). Російські радянські війська, червоногвардійські загони спиралися до того ж на опановану Раднаркомом ставку Верховного головнокомандування з її заздалегідь розробленими

планами, налагодженими оперативними зв'язками, вишколеним офіцерським корпусом, чимала частина якого перейшла на службу новій владі, із підпорядкованими їй величезними складами зброї та іншого спорядження, значними людськими і фінансовими ресурсами, включаючи золотий запас колишньої імперії. І така ситуація тривала протягом всього часу воєнних дій в Україні. Інші їх учасники – білогвардійці, польські, румунські, французькі інтервенти спиралися на практично необмежену підтримку всіх країн Антанти. Без такої іноземної допомоги жодна з військово-політичних сил всередині України не мала б шансів на успіх у боротьбі проти відродження нації.

Непростими і досі недостатньо дослідженими, на нашу думку, є проблеми страждань мирного населення у воєнний час. Відповідальність за них несуть і відповідні керівники, хоча в тій мірі, в якій їм були підвладні сили, що чинили безчинства. Ідеться про єврейські погроми, безсоромне приниження, грабування і нищення українців, безцеремонні розправи з тими (а це тисячі і тисячі людей різних національностей), хто тільки здавався підозрілим різним урядовцям і самозваним владолюбцям. Нагальною є потреба детально висвітлити на основі документальних даних і без заполітизованості такі варварські події, визначити, що і коли відбувалось як здійснення відповідної політики, а що і коли – як стихійні або просто кримінальні вчинки, обумовлені впливом шовіністичних поглядів, чорносотенних традицій чи темних мародерських схильностей учасників безчинств. Цікавим було б і повне прояснення ролі масонських зв'язків. І важливо не тільки і не стільки встановити документально (а не шляхом припущень) належність тих чи інших історичних осіб до масонства, як визначити, що ж конкретно негативного чи позитивного було в діяльності останнього в українських землях.

У цілому ж книга дає можливість зримо уявити собі постаті її героїв, більш повно пізнати революційні події першої половини двадцятого століття, є вагомим внеском у національну історіографію. Матеріали видання стимулюють потяг до нових досліджень, до дальшого піднесення їх рівня, сприяють збагаченню історичних знань науковців, викладачів, студентів, широкого загалу.

В.Ф.Шевченко (Київ)

Борисевич С.О.

Законодавче регулювання поземельних відносин у Правобережній Україні (1793–1886 роки). – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 424 с.

Аграрна проблематика є традиційною для українських істориків. На сьогодні вона має досить широку історіографію, але дослідження її триває. Велика кількість наукових праць створює уявлення вивченості аграрних відносин, але це удаване переконання. Залишається цілий ряд аспектів проблеми, що заслуговують на пильнішу увагу науковців. Одну з таких прогалин у сучасному розумінні аграрних відносин на Правобережжі України і заповнив С.О.Борисевич своєю монографією. Зосередження на аналізі законодавства цілком виправдане, оскільки воно є відображенням політики держави, яка до певної міри враховує інтереси різних соціальних груп, впливає на суспільні взаємини. Законодавство зумовлюється певною доцільністю, але оскільки ця сфера відрізняється інертністю, то справляє не лише стимулюючий, а й обмежувальний вплив, у даному разі на аграрні відносини. Не можна сказати, що воно у згаданій сфері не вивчалось істориками, але не було спеціальним предметом дослідження. Не менш важливим є вибір регіону і хронологічних рамок праці. Адже автор звернувся до досить показової доби в історії Правобережжя, пов'язаної з включенням його до складу Російської імперії. Отже, С.О.Борисевич заповнив істотну прогалину у розумінні поземельних відносин одного з найбільших регіонів України.

Структура монографії цілком виправдана. В першому розділі проаналізовано джерела та історіографію проблеми, що послужило відправною точкою для дослідження. У наступних п'яти розділах розкрито етапи законодавчого регулювання аграрних відносин у зазначеному регіоні. Періодизація еволюції російського законодавства стосовно поземельних відносин доцільна. Вона справедливо пов'язана із змінами загальної суспільно-політичної ситуації на Правобережжі. Правда, підрозділи краще назвати не главами, а, власне, підрозділами. Адже «глава» – це російський переклад українського «розділ». Хорошою ілюстрацією до змісту монографії є додатки, в котрих представлено розрахунки